

KİTAP İNCELEMESİ / BOOK REVIEW

Kentsel heterotopya: Özgürleşme mekânı olarak eşikler kentine doğru

Urban heterotopia: Towards the city of thresholds as a space of emancipation

ID Demet Deryanur Şeker

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Anabilim Dalı, Samsun

Stavros Stavrides, “Kentsel Heterotopya: Özgürleşme Mekânı Olarak Eşikler Kentine Doğru” (2021) adlı kitabında, okuyucuyu gündelik yaşamın izlerini barındıran sorgulayıcı bir felsefi yolculuğa çıkarmaktadır. Antik Yunan’ın kavramsal metaforlarını Baudelaire’in edebiyatıyla bütünleştiren bir dil kullanmaktadır. Tanımlamalarında kullandığı kavramsal soyutlamaları, gündelik yaşam rutinlerinde yer alan alışkanlıkların somutluklarıyla pekiştirerek ana tema üzerinde genel bir anlam bütünlüğü ortaya koymaktadır. Benjamin’in flanör ve pasajları ile Lefebvre’in ritimleri, Stavrides’in yorumlarıyla ortak bir düşünselliğe evrilmektedir. Stavrides, kitabın tamamına yaydığı alt temasında ise güncel yaşamdaki alışkanlıkları ve farkında olmadan normalleştirdiğimiz deneyimleri açığa çıkarmaktadır.

Tıbbi bir terim olan “heterotopya”, bir dokunun veya organın beklenenden farklı bir yerde oluşması ve bu gelişimin patolojik olarak bedene zarar vermemesi anlamı taşımaktadır (Ay, 2018, s. 9). Sosyo-mekânsal olarak ise 1986 yılında yayımlanmış olan “Başka Mekânlara Dair: Heterotopyalar” adlı makalesinde Foucault kavramı, birbirinden farklı grupların uygunluk şartı aranmaksızın, beklenmedik mekânlarda bir bütünlük oluşturması olarak yeni bir anlamla genişletmiştir. Heterotopyalar, ötekilik mekânlarıdır ve diğerleriyle kurulan farklılık ilişkilerini barındırmaktadırlar. Foucault’ya göre heterotopyaları; kriz heterotopyaları ve sapma heterotopyaları olarak adlandırmak mümkündür. Kriz heterotopyalarıyla ötekiler için yasaklı mekânlardan bahsedilirken, sapma heterotopyaları ise hapis-

hane, akıl hastanesi, huzurevi gibi kurumları ifade etmektedir (Foucault, 2014, s. 296–297).

Lefebvre, “Kentsel Devrim” başlıklı kitabının “Kent Formu” adlı bölümünde “heterotopi” kavramını ele almaktadır (Lefebvre, 2003, s. 128). Lefebvre’in heterotopi kavramı, Foucault’nun heterotopya kavramından farklılıklara sahiptir (Harvey, 2013, s. 38). Foucault’nun kullandığı şekliyle heterotopya, konumsuzluk ifade eden gerçek bir mekânı ifade etmektedir. Lefebvre’in heterotopi kavramında ise tıpta kullanılan anlamına daha yakın bir şekilde düzenin dışında konumlanmış, oluşmuş bir mekânsallık barındıran durum ifade edilmektedir (Çavdar, 2018, s. 947). Heterotopiler hem birliktelik oluşturmuş hem de dışlanmış, ötekilik yerlerindeki düzenlerdir (Lefebvre, 2011, s. 122).

Stavrides’in “Kentsel Heterotopya”sı, ötekilikle yaşamak istenilen müzakere ve mekânsal pratiklerin deneyimine dayanmaktadır. Heterotopya kavramı, müşterek mekânlar için “kollektif bir ötekilik deneyimini tarif eder” (Stavrides, 2019, s. 74). Heterotopyalar, iktidarın yönetim düzenine karşı kuralsızlık oluşturan, özgürleştirici mücadele alanlarını barındırmaktadır. Siyasi erkin yönetici gücünü ortadan kaldıran geleceğin eşikler şehri yaratılan konumlanışlardır.

Üç araştırma alanından oluşan kitabın birinci kısmı; Emsal Niteliğindeki Metropol Ritimleri ve Adacıklar Kenti; Ritimler Yaratmak, İstisnada Yaşamak olarak iki bölümden oluşmaktadır.

Geliş tarihi: 25.03.2022 Revize tarihi: 03.06.2022 Kabul tarihi: 20.08.2022
Online yayımlanma tarihi: 20.10.2022
İletişim: Demet Deryanur Şeker
e-posta: demetderyanur@hotmail.com

 TMMOB
Şehir Plancıları Odası

Kitabın birinci bölümünde Stavrides, metropollerde yaşanan ritimleri, Lefebvre'in "Ritimanaliz: Mekân, Zaman ve Gündelik Yaşam" kitabından yola çıkarak yorumlamaktadır. Lefebvre'e göre "Bir yer, bir zaman ve bir enerji tüketimi arasında etkileşim olan her yerde ritim vardır" (Lefebvre, 2017, s. 40). Ritmin yinelenmesi, doğrusal ve döngüsel süreçler içermektedir. Ritimlerin etkileşimleri; birden fazla ritmin yaratıcılığıyla "öritmi"yi, birden fazla ritmin çatışmasıyla "aritmı"yi ve çatışma olmaksızın bir arada bulunmalarıyla da "poliritmi"yi ortaya çıkarmaktadır (Lefebvre, 2017, s. 40). Stavrides, doğrusal ritimsellikten yola çıkarak, modern toplumun zaman kavramıyla doğrusal ritimsellik arasında benzerlik kurmaktadır. Rutin gündelik yaşam deneyimlerinin, saatle düzenlenen doğrusal ritimler olduğunu ifade etmektedir.

Kitabın ikinci bölümünde ise modern kent hayatının alışkanlıkları, ötekilik deneyimleri, mekânsal yaşam ritimleri ve istisnai durumlarda yaşanan akıbetlerin kolektif bilinçle eşikler kentine dönüşme sürecinden bahsedilmektedir.

Stavrides'in kitap içerisinde yer verdiği Ruttmann'ın kült belgeseli "Berlin: Büyük Bir Kentin Senfonisi" (1927), zamanın süreksizliğinden kaynaklanan sürekliliği, sanayileşmenin getirdiği modern kapitalist toplumun çalışma döngüsünü ve çalışan insanların zaman mefhumunun süreksizliği içerisinde kaybolmasını gözler önüne sermektedir. Stavrides, sarsıcı sahneler içeren örnek belgesel ile, ritmin süreksizliğinin yarattığı sürekliliği sarsıcı analizler içeren film aracılığıyla aktarmaktadır. Beş bölümden oluşan bu belgesel, sanayileşme sonrası Berlin'de yaşanan sıradan bir iş gününe ait rutinlikleri, ritmin süreksizlik döngüsü içerisinde ortaya koymaktadır. İnsan davranışlarının, hayvan davranışlarıyla karşılaştırılması; kapitalist sistemin yarattığı yoksulluğun ve zenginliğin ortaya koyulması; intihar ile ortaya çıkan ötekilik durumunu ve durmak bilmeyen döner çarklarla kapitalizmin sömürü gücü belgesel boyunca etkili çekimlerle izleyiciye aktarılmaktadır.

Stavrides, kitabında yaşanan olağan dışı durumlarda, ötekilik deneyiminin bir araya getirdiği kolektif bilincin kazanımlarından da bahsetmektedir. Beklenmedik zamanlarda ortaya çıkarak bizi konfor alanımızın dışına iten olayların, ötekilik ile yaşanacak deneyim sonrasında otoritelere karşı yaratacağı sarsıcı güçten bahsetmektedir. Yaşanılan akıbet sonrasında doğan umudu, Yunanistan'ın Kiklad adalarından biri olan Gyaros hapisanesinin siyasi mahkûmlarının deneyimleriyle aktarmaktadır. 1947–1974 yılları arasında askerî diktatörlük döneminin cezaevi adası olan bu alan, mahkûmların iki farklı seviyede sistem kurmasıyla başka bir boyut kazanmaktadır. Sistemin zorunlu kurallarına uyarırken, örtük olarak kendi düzenlerini yaratan bu mahkûmlar; dayanışma, yardımlaşma ve eşitlik ruhunu mekânlarında üretmeyi başarmışlardır. Yaşadıkları istisna durumu gözenekli ve geçirgen kılarak, bir eşige dönüştürme mücadelesi vermişlerdir. İstisnada yaşama süreci sonrasında geçmiş deneyimleri yeniden ortaya çıkaran anıtsal mekânlar,

mekânsal bir mimarının ötesinde yaşanmışlığın ruhunu taşıyan mekânsal-zamansal süreksizliği oluşturmaktadır. Bu alanlar genç kuşakların, geçmiş kolektif deneyimlerini yeniden canlandırmaktadır (Stavrides, 2021, s. 75).

Kitabın ikinci kısmı; Walter Benjamin'in Eşikleri; Metropol Mekânında Gezinmek: Ötekilerle Bir Müzakere Formu Olarak Yürüme ve Teatrallik: Eşikler Yaratma Sanatı olarak üç bölümden oluşmaktadır.

Üçüncü bölümde Stavrides "Metropol deneyimi bir şok deneyimidir" diyerek zamansal ve mekânsal sürekliliğin hızına yetişmenin zorluğundan bahsetmektedir (Stavrides, 2021, s. 86). Modern kente yönelik yaptığı eleştirilerinde sık sık Benjamin'in analizlerine yer vermektedir. Benjamin "Pasajlar" (2002), "XIX. Yüzyıl'ın Başkenti Paris" bölümünde "mal fetişizmi"ne yönelik analizlere yer vermektedir. Stavrides tarafından bu durumun, modern toplumun bireyselleşmiş koleksiyonerciliğinin beraberinde ortaya çıkardığı tüketim fetişine dönüşmesi eleştirilmektedir. "Pasajlar"ın, "V. Baudelaire ya da Paris Caddeleri" bölümünde yer verilen "flanör" ve "fantazmagori" kavramlarını kent hayatının gündelik yaşam pratiklerine yönelik olarak yorumlamaktadır. Stavrides flanörü, kamusal alanda yer alan, bireyselleşmiş zıttı olarak tanımlamıştır (Stavrides, 2021, s. 86). Flanör, modern yaşamın kamusal fantazmagorya alanlarını keşfederek, yeni geçitler arayıp yeni ötekilik deneyimleri yaşatacak figürdür.

Dördüncü bölümde, Antik Yunan'ın deniz yolculuğu metaforu ve "metis" kelimesinin Antik denizci için önemine yer verilmektedir. Gemi metaforu, Foucault'nun (2014) heterotopyasıyla benzerlikler barındırmaktadır. Gemici için önemli olan metis zekâsının, ötekilikle karşılaşma durumlarında oluşturacağı müzakere alanlarındaki öneminden bahsedilmektedir. Denizlerde yapılan yolculuğun beklenmedik durumlara ve yeni açılan geçitlere yapılan bir yolculuk olduğundan bahsedilmektedir. Hızlı ve yaratıcı müzakereci yaklaşımla ötekilik içerisinde yeni keşif alanları yaratılmasından bahsedilmiştir.

Beşinci bölümde, insanların değişmez kimlik ve üstünlük anlayışlarından, yeni deneyimlerin yaşanmasına engel olan unsurlar olarak bahsedilmektedir. Karşılaşma mekânlarında yaşanacak müzakereler, tektipçiliğin ötesine geçirecek bir deneyim ortaya çıkarmaktadır. Ötekine yaklaşırken, söylemek istediklerimizin yanında gizlemek istediklerimiz de var olmaktadır. Stavrides bu yaklaşma deneyimlerini "içsel bir teatral doğa" olarak aktarmaktadır (Stavrides, 2021, s. 124). Kent yaşamındaki mahalleler teatral ötekilik karşılaşmalarında sınırları belirlenmiş yönetilebilir farkındalık alanları yaratmaktadır. Yaşanan tesadüfi karşılaşmalar kolektif bir mekân deneyimi ortaya koymaktadır. Teatral yakınlaşmalar, toplumsal değişimlerin ve sentezlerin mahallelerdeki dönüşüm alanlarını yaratmaktadır (Stavrides, 2021, s. 139).

Kitabın üçüncü kısmı; Heterotopyalar: Foucault'nun Ötekilik Coğrafyasını Sahiplenmek; Zapatista Heterotopyalarında Kimlik ve İsyan; Aralık 2008 Atina Gençlik Ayaklanması: Mümkün Bir Eşikler Kentinin Fragmanları; Kentsel Müsterekleştirme ve Eşikler Kenti olarak üç bölümden oluşmaktadır.

Altıncı bölümde, Foucault'nun heterotopyası ele alınmaktadır. Heterotopyalar kompleks dünyalar olarak düzenin yeniden üretildiği, anti-düzenin doğuş alanlarını oluşturmaktadır (Stavrides, 2021, s. 152). Heterotopyalar; sınıfsal olmayan, dışsal mekânlardır. Kendi iç kurallarına sahip, zaman-mekân ilişkilerinden bağımsız olan sosyal yapılarıdır (Çavdar, 2018, s. 947). Ütopya; heterotopyaların zıttı olan, gerçek dışı mekânlardır. Foucault için ayna, kendini gerçek dışı gösteren yönüyle ütopya iken, kendine yönelik eylemde bulunma imkânı veren bir heterotopya olmaktadır (Ay, 2018, s. 34). Gemi metaforu, Foucault'nun heterotopyası için anlamlı örneklerden birini barındırmaktadır. Denizin sonsuzluğunda yer olarak bir limandan diğerine yol alan bir yüzen mekânı ve sınırsız hayal gücüyle yersizliğin yeri olarak eşsiz bir heterotopya barındırmaktadır (Foucault, 2014, s. 302). Stavrides, bu bağlamlardan yola çıkarak farklı kimliklerin birliktelik içerisinde yer aldığı, birbiriyle etkileşim hâlinde olan özgürleştirici bir heterotopyadan bahsetmektedir (Stavrides, 2019, s. 81).

Yedinci bölümde, Meksika'nın Chiapas bölgesinde direniş gösteren Zapatistalar'dan bahsedilmekte; Zapatista isyanının oluşum sürecine yer verilmektedir. Yerli Maya halkının yok sayılan etnik kimlik ve kültürlerinin yanı sıra neoliberal politikalar sonucu ortaya çıkan toprak mülkiyetinin yarattığı fakirlik ve yoksulluk aktarılmaktadır. Zapatista hareketinin simgesi "maske"nin, "Yüzlerimiz açıkken kimse dönüp yüzümüze bakmıyordu, şimdi bakıyorlar, çünkü yüzlerimiz örtülü" söylemi ile görünmez bir halkı nasıl görünür kıldığından bahsedilmektedir (Montalban, 2001; akt. Stavrides, 2021, s.172). Zapatista hareketine katılmak için herhangi bir etnik kimlik, dil ve din ayrımı gözetilmemesi ve kolektif bir yaşam sürülmesi Stavrides'in heterotopyasının örnek deneyimi olarak sunulmuştur.

Sekizinci bölümde, Aralık 2008 yılında Atina'da yaşanan gençlik ayaklanmasına yer verilmiştir. Yaşanan trajik olayın ardından ortaya çıkan kendiliğinden ayaklanma, kentsel bir adalet arayışına bürünmüştür. Lefebvre'in (2014) mekânsal üçlüsü; üretim ve yeniden üretimin yapıldığı "mekânsal pratiği", üretim ilişkilerinin düzenine dayanan "mekân temsilleri" ve toplumsal süreçlerin gerçekleştiği "temsil mekânları" olarak mekânın analizinde yer almaktadır (Lefebvre, 2014, s. 63). Lefebvre'in akışkan ve diyalektik mekân temsilcisi olabilecek Yunan tarihinde önemli yere sahip Exaechia semti, alternatif bir özgürleşme mekânı olarak ortaya çıkmıştır. Ayaklanma sırasında ortaya çıkan gayri-kimlik ve ötekilerin birbirleriyle yaşadığı dayanışma Stavrides'in heterotopyasının somut örneğini temsil etmektedir. Stavrides'e göre eşikler kentine giden

yolda kolektif kararların alınabildiği, erişilebilir ve özgürleşmiş mekânlar, mekânsal adaletin sağlanmasındaki en önemli niteliklerden birini oluşturmaktadır (Stavrides, 2021, s. 196).

Kitabın alt temasında yer alan ötekilik deneyimi, ötekilikle yakınlaşarak ve ortak müzakere alanları oluşturularak, yeni kolektif deneyimler gerçekleştirme eylemleri kitap boyunca olumlu bir bakış açısıyla ele alınmaktadır. Ötekilik deneyimi içerisinde karşılaşılabilecek olumsuzluklara yer verilmemiştir.

Kitapta Zapatista hareketinden ve Atina ayaklanmasından bahsedilirken, bu süreçte kapitalizm karşıtı mekânsal politik hareketlerin ortaya çıkardığı şiddet eylemlerine değinilmemiş ve özgürlükçü heterotopya alanlarına ulaşmada şiddetin meşru kılınması tartışması görmezden gelinmiştir.

Stavrides'in gündelik yaşamın rutinleri arasında normalleştirdiğimiz güvenlik duvarlarımızı sorgulatan yazıları ise yaşadığımız hayata başka bir perspektiften bakmamızı sağlayarak, özgür zaman-mekân deneyimlerinin nasıl olabileceğini sorgulatmaktadır. Bu kitabıyla Stavrides, konfor alanımız olan adacıklarımızdan çıkarak, eşikler diyarına yönelebilenin cesaretini ve ilhamını vermektedir.

KAYNAKLAR

- Ay, S. (2018). Bir kaçış mekânı olarak heterotopya: Moda (Kadıköy) örneği [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Benjamin, W. (2002). Pasajlar (A. Cemal, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Çavdar, R. Ç. (2018). Farklılığın mekânı: Foucault ve Lefebvre'deki heterotopya ve heterotopi ayrımı. *İdealKent Dergisi*, 25(9), 941-959. DOI: 10.31198/idealkent.458739
- Foucault, M. (2014). Özne ve iktidar: Seçme yazılar 2 (F. Keskin, Çev.). Ayrintı Yayınları.
- Harvey, D. (2013). Asi şehirler (A. D. Temiz, Çev.). Metis Yayınları.
- Lefebvre, H. (2003). The urban revolution (R. Bononno, Çev.). University of Minnesota Press.
- Lefebvre, H. (2011). Kentsel Devrim (S. Sezer, Çev.) Sel Yayıncılık.
- Lefebvre, H. (2014). Mekânın üretimi (I. Ergüden, Çev.). Sel Yayıncılık.
- Lefebvre, H. (2017). Ritimanaliz: Mekân, zaman ve gündelik yaşam. (A. L. Batur, Çev.). Sel Yayıncılık.
- Ruttman, W. (1927). Berlin: Büyük bir kentin senfonisi [Berlin - Symphonie einer Großstadt]. <https://www.youtube.com/watch?v=TVqPoV9q4ck>
- Stavrides, S. (2019). Müşterek mekân: Müşterekler olarak şehir (C. Saraçoğlu, Çev.). Sel Yayıncılık.
- Stavrides, S. (2021). Kentsel heterotopya: Özgürleşme mekânı olarak eşikler kentine doğru. (3. Baskı) (A. Karatay, Çev.). Sel Yayıncılık.